Marek Jagielski*

SEKTOR USŁUG JAKO OBSZAR ZMIAN STRUKTURALNYCH W SYTUACJI PRZYSTĄPIENIA POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

1. Uwagi wstępne

Jak wiadomo, usługi charakteryzują się swoistymi cechami, które umożliwiają traktowanie ich jako odrębnej części gospodarki, zwanej sektorem trzecim. Charakterystyczne właściwości usług mają więc istotne znaczenie dla analizy różnych zjawisk ekonomicznych. Można przypuszczać, że osobliwości usług mogą też oddziaływać na przebieg i rezultaty międzynarodowej integracji gospodarczej. W szczególności warto zastanowić się, czy i jakie znamiona usług stanowią uwarunkowania procesów integracyjnych oraz jakie są potrzeby, możliwości i rezultaty zmian w sektorze usług w Polsce w sytuacji przystąpienia Polski do Unii Europejskiej.

2. Cechy usług a międzynarodowa integracja ekonomiczna

Rozwojowi ludzkiej cywilizacji usługi towarzyszą od niepamiętnych czasów. Takie stwierdzenie wynika nie tylko z historycznej wiedzy na temat form gospodarczej aktywności człowieka rozwijających się pierwotnie w ramach rolnictwa i rzemiosła, a później także w innych dziedzinach. Przekonanie, że usługi występowały „od zawsze", mieści się także w zbiorowej pamięci i wiedzy potocznej.

Identyfikacja usług jako formy i rezultatu aktywności gospodarczej człowieka zakłada, że wyodrębniają się one wśród innych wytworów gospodarki. Ongiś zapewne wystarczała konstatacja, że występujące w procesie gospodarowania usługi

* Dr M. Jagielski, st. wykładowca, Katedra Makroekonomii i Badań nad Gospodarką Narodową Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.

oraz materialne dobra rzeczowe (jako przedmioty lub produkty fizyczne lub wyroby lub rzeczy) różnią się między sobą jako wytwory pracy ludzkiej namacalnością, fizycznością, materialnością. Z upływem czasu dyskusja nad naturą usług potoczyła się dość szybko, zwłaszcza w kierunku poszukiwania ich charakterystycznych cech (osobliwości, odrębności, swoistości, specyfiki). Wynikało to z przekonania, że ich identyfikacja nie jest tylko intelektualną zabawą, lecz działaniem służącym praktycznym celom. Dostrzeżono bowiem również, że dla podnoszenia efektywności gospodarowania w dziedzinie usług konieczna jest znajomość i wykorzystywanie ich swoistych właściwości. Jest to ważne również dlatego, że coraz częściej nabywane towary są swoistymi „hybrydami", w których w różnych proporcjach występują jednocześnie pierwiastki usługowe i rzeczowe.

W literaturze przedmiotu można znaleźć różne sposoby podejścia do charakterystyki usług jako osobliwego wytworu pracy ludzkiej. Dają się one ująć w dwie płaszczyzny: ogólną i szczegółową.

W pierwszym – ogólnym – ujęciu uwidoczniają się cechy usług jako kategorii ekonomicznej w porównaniu z kategorią rzeczy (przedmiotów). W szczególności identyfikuje się tu cechy na gruncie usługi jako dobra ekonomicznego oraz działalności usługowej jako obszaru czynności i efektów usługowych.

Określanie cech usług jako dobra ekonomicznego następuje zazwyczaj w kontekście ich odrębności w stosunku do dóbr ekonomicznych mających postać rzeczową. W literaturze formułuje się wiele cech usług tego rodzaju, często różnie nazywanych. W tym miejscu przyjąć można następujące cechy usług, odróżniające je od dóbr rzeczowych: niematerialność, nietrwałość, nierozdzielność, brak możliwości przewłaszczenia, zmienność.

Niematerialność oznacza, że usługi nie są związane z wytwarzaniem dóbr materialnych. Nietrwałość wynika z tego, że nie ma możliwości przechowywania (transportowania itp.) usług. Nierozdzielność przejawia się w jednoczesności wytwarzania i konsumpcji usługi – występuje proces świadczenia usług w momencie ich konsumpcji.

Brak możliwości przewłaszczenia polega na tym, że w akcie kupna-sprzedaży usług nie dochodzi do zmiany własności przedmiotu tej transakcji. Nabyta usługa nie może być odsprzedana przez usługobiorcę[1]. Zmienność usług interpretuje się jako wahania użyteczności usługi i brak możliwości (lub przynajmniej wielką trudność) standaryzacji jej jakości.

Wszystkie wymienione cechy usług sugerują ich zasadniczą odmienność od dóbr rzeczowych. Jednocześnie jednak warto zauważyć, że są one stopniowalne, wobec czego pewnym problemem staje się określenie momentu, w którym oferowane dobro jest jeszcze usługą lub przestaje nią być. Nie wchodząc szerzej w rozwikłanie tego zagadnienia, ograniczymy się do wskazania, że zajmuje się nim wielu autorów,

[1] Por. np. L. Garbarski, I. Rutkowski, *Marketing*, Warszawa 1994, s. 648–650.

mówiąc o „czystych" usługach, pierwotnym kontinuum, kombinacji elementów materialnych i usługowych[2].

Charakteryzując działalność usługową jako obszar czynności i efektów usługowych, wyjść można od powszechnie znanej teorii trzech sektorów, z której można skorzystać jako źródła inspiracji rozważań o osobliwościach działalności usługowej. W szczególności tymi osobliwościami stają się cechy, które legły u podstaw wyodrębnienia działalności gospodarczej zaliczonej do sektora trzeciego.

Wśród nich można więc wymienić popytowe uwarunkowania rozwoju działalności usługowej, dotyczące chociażby wysokości dochodowej elastyczności popytu, zmienności i rozwojowości potrzeb usługowych, progów nasycenia w konsumpcji usług. Wspomnieć też należy ograniczoność zastosowania postępu technicznego w działalności usługowej. W związku z tym świadczenie usług jest działalnością bardziej pracochłonną w porównaniu do produkcji. Zasadniczą rolę zatem odgrywa w usługach kapitał ludzki. W tej sytuacji przyjmuje się niekiedy, że cechą działalności usługowej jest stosunkowo niski koszt powstania jednego stanowiska pracy.

Inną jeszcze właściwością działalności usługowej jest jej niebywałe zróżnicowanie pod względem wielości i różnorodności czynności usługowych i ich efektów. Cechę tę nazywa się heterogenicznością lub różnorodnością[3].

Przechodząc do prób określania cech usług w ujęciu szczegółowym należy zauważyć, że taki kierunek badawczy, wykorzystując nowe, szczegółowe konteksty badawcze, pozwala nie tyle odkryć nowe właściwości usług, ale przede wszystkim znanym już cechom nadać inne znaczenie.

Na tej płaszczyźnie należy uwypuklić nurt, przejawiający się w identyfikacji właściwości usług jako uwarunkowania marketingu. Jest to obecnie bodaj najbardziej powszechny punkt widzenia na charakterystykę usług, zwracający uwagę na ich marketingowe implikacje. Przykładowo wymienia się tu takie cechy, jak niematerialność usług, nierozerwalność procesu produkcji i konsumpcji, niestałą jakość usług, nietrwałość usług[4].

W innym podejściu do cech usług zalicza się ich ulotność i niewidzialność, unikatowość relacji zachodzących między usługodawcą a usługobiorcą, wysoką intensywność pracy[5].

W kontekście marketingowym wymienia się również następujące właściwości usług: niematerialność, symultaniczność, nietrwałość, heterogeniczność, brak przewłaszczenia[6].

---

[2] Zob. np. P. Mudie, A. Cottam, *Usługi. Zarządzanie i marketing*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 15; P. Kotler, *Marketing. Analiza, Planowanie, wdrażanie i kontrola*, Gebethner i S-ka, Warszawa 1994, s. 426; J. Mazur, *Zarządzanie marketingiem usług*, Difin, Warszawa 2001, s. 15.

[3] Por. np. K. Rogoziński, *Nowy marketing usług*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2000, s. 20.

[4] A. Styś, *Marketing usług*, 1996, s. 14–21.

[5] M. Czuba, *Marketing usług*, Wyd. Tara, Katowice 2001, s. 13–16.

[6] K. Rogoziński, *Nowy marketing usług*, op.cit., s. 19–22.

Podejściem zbliżonym do marketingowego jest ujęcie rynkowe usług, wskazujące na tak charakterystyczne cechy rynku usług, jak: bezpośredni kontakt wytwórcy i konsumenta, konsumpcja usług w momencie ich świadczenia, ograniczoność koncentracji usług, wysoka elastyczność dochodowa popytu, trudność określenia kierunków ewolucji potrzeb usługowych, relatywnie wysokie ceny usług[7].

Kolejnym punktem widzenia charakterystycznych cech usług może być ujmowanie ich jako obszaru innowacji. Na tym tle formułowane są różne wypowiedzi, których wspólnym mianownikiem jest przekonanie o obiektywnie istniejącym ograniczeniu obszaru zastosowania postępu technicznego w usługach. Dotyczy to innowacji twardych, których wdrażanie napotyka wiele specyficznych problemów. Natomiast innowacje miękkie odgrywają w usługach ogromną rolę, będącą skutkiem znaczenia czynnika organizacyjnego w świadczeniu usług[8].

Bardzo ciekawe, bo pozwalające nie tylko interpretować znane już cechy usług, ale wręcz odkrywać nowe, jest pozaekonomiczne źródło inspiracji, tkwiące w filozofii. Dzięki takiemu podejściu badawczemu ujawniają się różne okoliczności, pozwalające jeszcze wyraźniej widzieć osobliwości usług jako dóbr ekonomicznych[9]. Te nowe właściwości istotnie rzutują na odmienną od dotychczasowej optykę wielu zagadnień, na przykład definicji usług i istoty marketingu usług[10].

Można też identyfikować cechy usług z funkcjonalnego punktu widzenia. Przykładem takiego ujęcia jest – po uznaniu kapitału ludzkiego za najważniejszy czynnik determinujący usługi – zarządzanie zasobami ludzkimi jako podstawa zarządzania firmą usługową w ogóle.

Przedstawione powyżej – a spotykane w literaturze przedmiotu – sposoby ujmowania osobliwości usług mają różne cele i przyczyny. Wydaje się, że aktualnie należy spojrzeć na to zagadnienie jeszcze z innego punktu widzenia. W szczególności należałoby więc uwzględnić podejście do właściwości usług w płaszczyźnie międzynarodowej integracji gospodarczej.

Biorąc pod uwagę działalność usługową jako sektor gospodarki, można więc w powyższym kontekście zwrócić uwagę na dwie charakterystyczne okoliczności. Po pierwsze, mając na uwadze heterogeniczność usług, należy przywołać tezę, że o poziomie rozwoju sektora usług i całej gospodarki nie decydują w jednakowym stopniu wszystkie rodzaje działalności usługowej. Takie stwierdzenie pozostaje w związku z poglądami na temat pożądanych kierunków przekształceń wewnątrz sektora usług oraz zmian sektoralnych w gospodarce. Po drugie, rozwój działalności usługowej implikuje w procesie produkcji i konsumpcji zmiany natury bardziej jakościowej niż ilościowej. Przekształcenia strukturalne są w swojej istocie zmianami jakościo-

[7] M. Daszkowska, *Usługi: produkcja, rynek, marketing*, PWN, Warszawa 1998, s. 82–93.

[8] Szerzej na ten temat zob. M. Jagielski, *Innowacje w usługach*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 1993, s. 23–27.

[9] Taki nurt badawczy reprezentuje K. Rogoziński, *Nowy marketing usług*, op.cit., s. 22–25.

[10] Zob. K. Rogoziński, *Usługi rynkowe*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2000, s. 22–24.

wymi, a spośród elementów znanego twierdzenia „mieć czy być", usługi prowadzą w znacznej mierze do wzmocnienia tego drugiego – jakościowego członu.

Spojrzenie na cechy usługi jako dobra ekonomicznego w świetle integracji międzynarodowej uwydatnia szczególne znaczenie trzech z nich.

Pierwsza cecha dotyczy natury usługi, wyrażonej w jej definicji jako kategorii ekonomicznej. W szczególności przywołać należy takie rozumienie usługi, w którym odwołuje się do istniejących w trakcie wytwarzania i sprzedaży usług związków między usługodawcą a usługobiorcą. Zakładają one istnienie nieograniczonej liczby różnych relacji między uczestnikami procesu usługowego jako uwarunkowania jego przebiegu i użyteczności.

Dwie pozostałe cechy, uwidoczniające swoje znaczenie w świetle integracji gospodarczej, wyrastają na gruncie ich odmienności w porównaniu z dobrami rzeczowymi. Są nimi mianowicie nietrwałość i niematerialność usług.

Obok powyżej wymienionych cech usług, z punktu widzenia integracji gospodarczej dostrzegalne są również inne, widoczne od strony popytu i podaży oraz rozwiązań systemowych.

Wśród cech popytu wyróżnić należy przede wszystkim lokalność popytu, opierającą się na gustach, preferencjach, oczekiwaniach i tradycji miejscowych konsumentów. Drugą cechą popytu na usługi jest jego publiczny charakter. Niektóre usługi jako dobra publiczne muszą być produkowane nieustannie, niezależnie od popytu indywidualnego.

Analizując stronę podaży, usługi ujawniają swoje odmienności w zakresie jej czynników i efektów.

Jedną z cech, przejawiającą się w zakresie czynników wzrostu usług, jest wysoki poziom umiejscowienia czynnika pracy. Świadczenie pracy musi na ogół zachodzić w miejscu wystąpienia popytu. Od strony efektów podaży usług charakterystyczne są z kolei te cechy, które mają wymiar jakościowy, gdyż są związane z kształtowaniem się stosunków międzyludzkich. W związku z tym swoistą cechą usług jest znacząca rozległość przedmiotowa i podmiotowa jej efektów zewnętrznych. Korzystne rezultaty usług rozprzestrzeniają się daleko poza obszar, na którym są świadczone.

Ważne właściwości usług uwidoczniają się również na ich płaszczyźnie systemowej. Rozwój usług jest bowiem silnie uzależniony od poziomu liberalizacji i mechanizmu regulacji gospodarczej. Stosowane w tym zakresie rozwiązania funkcjonalne nie są całkiem dowolne i muszą być dostosowane do lokalnych uwarunkowań, wynikających z istniejących potrzeb i możliwości. Nie rozwijając tego wątku, zwróćmy uwagę jedynie na duży zakres swobody w traktowaniu usług jako dobra rynkowego i (lub) nierynkowego.

Podsumowując dotychczasowe rozważania można stwierdzić, że identyfikacja charakterystycznych cech usług na tle dóbr rzeczowych jest mocno uzasadniona wieloma przesłankami. Stwierdzenie, „że usługowy sektor różni się od przemysło-

wego, jak świat jaźni od świata maszyny"[11], jest więc nie tylko prawdziwe, ale też ma istotne implikacje teoretyczne i praktyczne, również w aspekcie międzynarodowej integracji gospodarczej.

3. Międzynarodowa integracja ekonomiczna a przekształcenia sektora usług

Przedstawiona w punkcie 2 prezentacja usług, podkreślająca zwłaszcza ich cechy charakterystyczne na tle międzynarodowej integracji gospodarczej, skłania do postawienia pytania o potrzeby i możliwości przekształceń sektora usług jako obszaru tego procesu.

Sygnalizując jedynie formalno-organizacyjny wymiar tej problematyki, ograniczymy się do stwierdzenia, że przystąpienie Polski do Unii Europejskiej wiąże się ze spełnieniem wielu kryteriów dostosowawczych, polegających na wywiązywaniu się z ze zobowiązań wobec UE, a szczególnie w zakresie celów unii politycznej, gospodarczej i monetarnej. Kryteria te w pewnej mierze dotyczą również sektora usług. Stąd też wynika potrzeba dokonywania określonych zmian w tym obszarze gospodarowania.

Drugie ujęcie podniesionego problemu stwarza okazję do szerszej refleksji, dotykającej ich aspektów ekonomicznych. Stąd też bierze się pytanie, na ile – w świetle omówionych cech charakterystycznych usług – może i powinna być ta dziedzina gospodarowania obszarem międzynarodowej integracji gospodarczej. U podstaw takiego pytania leży bowiem przekonanie, że sektor usług jest zbiorem na tyle swoistych czynności i efektów gospodarowania, że poddaje się procesowi międzynarodowej integracji w sposób wielce charakterystyczny. Skoro bowiem dobra usługowe różnią się od dóbr rzeczowych, to również potrzeby i możliwości włączenia się tych dwóch dziedzin wytwórczości w proces integracji gospodarczej są odmienne.

Swoistość przekształceń sektora usług ze względu na międzynarodową integrację gospodarczą jest uwarunkowana przede wszystkim naturą usług, określoną przez treść i formę stosunków międzyludzkich, powstających w trakcie ich świadczenia. Relacje te mają oparcie, najogólniej mówiąc, w poziomie cywilizacji, istniejącej tu i teraz. Należy więc rozumieć, że usługi są zdeterminowane (w różnych ich aspektach) najróżniejszymi okolicznościami o charakterze pozaekonomicznym, umiejscowionymi chociażby na polu kultury, tradycji, obyczajów, religii. W związku z tym międzynarodowa integracja w obszarze usług uwzględniać musi te miejscowe (w sensie danego kraju czy nawet pewnej jego części) uwarunkowania.

Mówiąc o cywilizacji jako o wyznaczniku procesów integracyjnych, trzeba też wspomnieć jeszcze o ekonomicznym aspekcie tego zagadnienia. Otóż istniejąca

[11] K. Rogoziński, *Nowy marketing usług*, op.cit., s. 13.

nadal, choć zmniejszająca się luka cywilizacyjna w usługach, rozumiana jako stan niedorozwoju usług w Polsce w porównaniu z krajami o ustabilizowanej gospodarce rynkowej, przejawia się w skutkach nie tylko ekonomicznych (np. niski poziom spożycia wielu usług), ale także w sferze społecznej świadomości usługodawców i usługobiorców (w zakresie np. nawyków wyniesionych z okresu funkcjonowania rynku producenta).

Uwarunkowania cywilizacyjne, jakkolwiek by nie rozumieć tego określenia, wpływając zdecydowanie na relacje międzyludzkie i określając tym samym istotę usługi, wyrastają zatem na jeden z podstawowych czynników, wpływających na możliwości międzynarodowej integracji w sektorze usług.

Międzynarodowej integracji ekonomicznej nie sprzyja też niematerialność i – przede wszystkim – nietrwałość usług, która uniemożliwia przenoszenie ich produkcji, gdzie są niższe koszty wytwarzania.

Przekształcenia w sektorze usług zmierzające w kierunku jego międzynarodowej integracji są zdeterminowane również innymi cechami działalności usługowej. Integracja w obszarze usług przebiegać musi zatem inaczej niż w sektorze produkcji z powodu przykładowo charakterystycznej, zasadniczej roli czynnika pracy w działalności usługowej. Wspomnieć tu trzeba o konieczności jego alokacji w miejscu występowania popytu na usługi, co utrudnia koncentrację działalności usługowej, ale też wpływa na potrzebę indywidualizacji sposobów świadczenia usług.

Ważne uwarunkowania integracji międzynarodowej tkwią także we właściwościach kształtowania się popytu na usługi. Jego źródła są bowiem bardzo mocno osadzone w realiach nie tylko ekonomicznych, ale również miejscowych uwarunkowaniach społecznych, kulturowych, obyczajowych. Powodują one, że popyt na usługi jest zjawiskiem lokalnym, niepowtarzalnym, oryginalnym, mało podobnym do popytu w innych krajach.

Niebagatelne znaczenie dla przekształceń strukturalnych w sektorze usług, rozpatrywanych zwłaszcza w kontekście integracyjnym, mają uwarunkowania systemowe. Determinantą procesu integracyjnego są przykładowo – usankcjonowane stosowanymi regulacjami prawnymi, choć często jednocześnie wygórowane – oczekiwania społeczne w zakresie bezpłatnych usług publicznych.

Uogólniając zagadnienie związków między swoistymi cechami usług a możliwościami zmian w sektorze usług o charakterze integracyjnym, można sformułować następujący wniosek: usługi są obszarem, na tle którego z pełną wyrazistością widać obawy, wątpliwości i problemy związane z międzynarodową integracją gospodarczą. W związku z tym refleksji wymaga kwestia, na ile warto, a na ile trzeba akceptować cele integracyjne w sektorze usług, zakładające globalizację warunków gospodarowania, homogenizację życia społecznego, unifikację konsumpcji itd.

Podejmując próbę ustosunkowania się do tego zagadnienia, można zauważyć, że przeprowadzenie procesów dostosowawczych w usługach, oznaczających międzynarodową integrację gospodarczą, jest zadaniem trudnym, a w każdym razie trudniej-

szym niż w przypadku sektora produkcji. Z jednej strony istnieje bowiem potrzeba „nadrabiania" zaległości w działalności usługowej, przejawiających się niewysokim jej udziałem w tworzeniu produktu krajowego brutto, niskim poziomem konsumpcji usług, istniejącymi uwarunkowaniami osobowymi i rzeczowymi podaży usług. Jednocześnie jednak należy zwrócić uwagę, że określone cele, kierunki i formy przekształceń w ramach międzynarodowej integracji gospodarczej sektora usług mogą znajdować się w sprzeczności z usankcjonowanymi prawem, tradycją, obyczajami, kulturą, rozwiązaniami w życiu społeczno-gospodarczym danego kraju. Działalność usługowa jako obszar integracji gospodarczej jest mniej podatna na ujednolicanie, wyrównywanie, globalizację. Cechą przekształceń integracyjnych w usługach jest zatem – co brzmi nieco paradoksalnie – indywidualizacja tego procesu. Nie wydaje się, aby można było zastosować– tak jak to się dzieje w sferze produkcji – jedną uniwersalną ścieżkę rozwoju sektora usług w każdej gospodarce[12].

Rozpatrując potrzeby i możliwości przekształceń w sektorze usług w powiązaniu z celami i formami międzynarodowej integracji gospodarczej, należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt tej sprawy. Podkreślana już wcześniej różnorodność i rozległość efektów zewnętrznych działalności usługowej oznacza z jednej strony, że stanowi ona bardziej o poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego niż jest wyrazem wzrostu gospodarczego. Z drugiej strony nie cały sektor usług świadczy o poziomie tego rozwoju, lecz tylko pewne jego branże. Te okoliczności uznać można więc również za czynniki determinujące przebieg procesu międzynarodowej integracji działalności usługowej. Konieczne w danej sytuacji zmiany strukturalne w sektorze usług niekiedy więc nie mogą, a niekiedy nie muszą być celem i instrumentem integracji gospodarczej, rozpatrywanej od strony globalizacji i unifikacji, lecz realizują w pewnej mierze indywidualną ścieżkę przekształceń. Niekoniecznie więc zmiany w sektorze usług muszą naśladować rozwój usług w innych krajach, daleko bardziej zaawansowanych pod względem postępów w integracji. Sektor usług jest bowiem dziedziną o szerokim marginesie na zachowanie indywidualnej, oryginalnej drogi do osiągnięcia różnych celów.

4. Zmiany w sektorze usług w Polsce w okresie akcesyjnym

Prezentowane refleksje nad przemianami polskiego sektora usług w procesie integracji gospodarczej w ramach Unii Europejskiej należy poprzedzić kilkoma uwagami.

[12] Przykładem tu może być sytuacja w funkcjonowaniu handlu w Niemczech i Polsce. Na terenie Niemiec z wielkimi oporami spotykają się zamiary prowadzenia handlu w soboty i niedziele. Dopiero niedawno udało się wydłużyć czas pracy placówek handlowych w soboty. Tymczasem w Polsce działalność handlu w te dni stała się bardzo szybko ogólnie obowiązującą regułą z pełną jej społeczną akceptacją. Podejmowane zaś próby ograniczenia działalności handlu w weekendy spotykają się ze zdecydowanym i skutecznym odporem społecznym i politycznym.

1. Z punktu widzenia ujawniających się w świetle integracji właściwości usług, dostępne statystyki działalności usługowej wydają się niewystarczające. Wiąże się to z poszukiwaniem i wdrożeniem nowych klasyfikacji usług, wykorzystywanych również przez statystykę, które umożliwiłyby pełniejszą charakterystykę roli i miejsca usług w powiązanych ze sobą gospodarkach narodowych[13].
2. Przedstawione zostaną wybrane aspekty przekształceń sektora usług w Polsce, które można uznać za determinanty i przejawy procesów integracyjnych.
3. Początek procesu akcesyjnego – jak wynika z jego kalendarium – można wiązać z dwoma wydarzeniami. Pierwszym z nich jest złożenie przez Polskę 8 kwietnia 1994 roku oficjalnego wniosku do Rady Unii Europejskiej o członkostwo w tej organizacji. Drugim wydarzeniem, 31 marca 1998 roku, było rozpoczęcie negocjacji w sprawie członkostwa. Wydaje się, że bardziej trafne będzie uznanie tej pierwszej daty za bardziej znaczące dla prowadzonej analizy. W związku z tym za jej początek przyjmuje się rok 1995[14]. Okres analizy zamyka rok 2000.

W tabeli 1 przedstawiono liczbę ludności i wielkość zatrudnienia w sektorze usług w Polsce i krajach Unii Europejskiej. Z tych danych wynika, że liczba ludności (z wyjątkiem Portugalii) pozostawała na takim samym poziomie lub nieznacznie wzrosła (maksymalnie o 2,7%, pomijając Luksemburg). Tymczasem zatrudnienie w sektorze usług (z wyjątkiem Austrii) wzrosło w większym stopniu. Tym samym – oprócz Austrii – w pozostałych krajach poprawiła się – choć w zróżnicowanym stopniu – relacja między liczbą ludności a liczbą pracowników sektora usług. Pozwala to sądzić, że nastąpiła tym samym poprawa jakości życia, gdyż jeden zatrudniony w sektorze usług obsługiwał coraz mniejszą liczbę osób. Najniższa relacja w tym zakresie cechowała w roku 1995 Danię (2,9), a dalej Holandię i Szwecję (po 3,1). W roku 2000 pierwszą pozycję utrzymała Dania (2,8), na drugim zaś miejscu były – ze wskaźnikiem 2,9 – Szwecja i Wielka Brytania.

Na tym tle wskaźniki osiągnięte przez Polskę (5,6 i 5,3) są wysoce niesatysfakcjonujące. Od najlepszych krajów dzieli naszą gospodarkę ogromna różnica. Duża różnica występuje nawet względem Grecji, zajmującej wśród krajów „piętnastki" ostatnie miejsce ze wskaźnikiem 4,5. W związku z tym można wyciągać wnioski o skali zapóźnienia w rozwoju usług w Polsce (względem państw Unii Europejskiej) oraz o zakresie luki cywilizacyjnej Polski w powyższym zakresie.

Biorąc z kolei pod uwagę dane zawarte w tabeli 2, można również ocenić pozycję sektora usług jako źródła bogactwa narodowego. Pod względem udziału sektora usług w tworzeniu wartości dodanej brutto, Polska w obydwu analizowanych latach wyprzedzała jeden tylko kraj z UE, a mianowicie – w roku 1995 Finlandię, a w roku 2000 – Irlandię. Różnica między wysokością wskaźników w Polsce i w krajach o naj-

[13] Na ten aspekt zwraca się uwagę, choć w nieco innym kontekście, w pracy *Usługi rynkowe*, op.cit., s. 24.

[14] Dodatkowym argumentem za takim rozwiązaniem jest fakt, że dopiero od tegoż roku dostępna jest w Polsce statystyka usług w szerszym zakresie.

Tab. 1. Zatrudnienie w sektorze usług na tle liczby ludności w Polsce i krajach Unii Europejskiej

Państwa	1995			2000			Dynamika wzrostu (w %) 1995=100	
	Ludność w tys.	Zatrudnienie w sektorze usług w tys.	Liczba osób obsługiwana przez jednego zatrudnionego w sektorze usług	Ludność w tys.	Zatrudnienie w sektorze usług w tys.	Liczba osób obsługiwana przez jednego zatrudnionego w sektorze usług	Ludność	Zatrudnienie w sektorze usług
Polska	38588	6896	5,6	38646	7300	5,3	100,2	105,9
Austria	8053	2458	3,3	8211	2417	3,4	102,0	98,3
Belgia	10110	2485	4,1	10161	2944	3,5	100,5	118,5
Dania	5230	1789	2,9	5340	1931	2,8	102,1	107,9
Finlandia	5110	1360	3,8	5176	1572	3,3	101,3	115,6
Francja	58030	15373	3,8	58890	16265	3,6	101,5	105,8
Grecja	10460	2050	5,1	10626	2386	4,5	101,6	116,4
Hiszpania	39190	7315	5,4	39470	9014	4,4	100,7	123,2
Holandia	15450	5051	3,1	15860	5849	2,7	102,7	115,8
Irlandia	3850	822	4,7	3790	1063	3,6	98,4	129,3
Luksemburg	401			431	139	3,1	107,5	
Niemcy	81640	21940	3,7	82020	23514	3,5	100,5	107,2
Portugalia	10800	2535	4,3	10010	2595	3,9	92,7	102,4
Szwecja	8830	2830	3,1	8870	3040	2,9	100,5	107,4
Wielka Brytania	58260	18425	3,2	58830	20262	2,9	101,0	110,0
Włochy	57190	11952	4,8	57298	13338	4,3	100,2	111,6

Źródło: Rocznik Statystyczny 2002, 2001 1997, 1996. Obliczenia własne.

Tab. 2. Struktura wartości dodanej brutto w Polsce i krajach Unii Europejskiej

Państwa	Struktura wartości dodanej brutto (w %)					
	Sektor pierwszy – rolnictwo, leśnictwo, rybołóstwo	Sektor drugi – przemysł i budownictwo	Sektor trzeci – usługi	Sektor pierwszy – rolnictwo, leśnictwo, rybołóstwo	Sektor drugi – przemysł i budownictwo	Sektor trzeci – usługi
	1995			2000		
Polska	7	39	54	4	34	62
Austria	3	31	66	2	32	66
Belgia	2	28	70	1	27	72
Dania	5	36	59	3	25	72
Finlandia	5	43	52	4	33	63
Francja	3	33	64	3	25	72
Grecja	10	22	68	7	21	72
Hiszpania	3	28	69	4	29	67
Holandia	4	32	64	3	26	71
Irlandia	5	39	56	4	36	60
Luksemburg	×	×	×	×	×	×
Niemcy	2	32	65	1	30	69
Portugalia	5	40	55	4	29	67
Szwecja	2	29	69	2	27	71
Wielka Brytania	2	35	63	1	28	71
Włochy	3	36	61	3	28	69

Francja, Włochy, Szwecja – dane za rok 1996
Irlandia – dane za rok 1997

Źródło: Rocznik Statystyczny 2002, 2001 1997, 1996. Obliczenia własne.

wyższym jego poziomie wynosiła w 1995 roku 16%, a w roku 2000 tylko 8%. Zatem następowało zbliżenie struktury sektorowej tworzenia wartości dodanej w Polsce i w krajach UE. Z tego punktu widzenia sektor usług jako całość stanowił w Polsce dość podatny na zmiany obszar działalności gospodarczej.

W świetle danych tabeli 3 można z kolei ocenić miejsce sektora usług w gospodarkach analizowanych krajów z punktu widzenia zatrudnienia. Na tej płaszczyźnie pozycja Polski jest najniższa, jakkolwiek z tendencją poprawy[15]. W roku 1995 udział zatrudnienia w sektorze usług w Polsce był więc aż o 12%, a w roku 2000 tylko o 2% niższy od Portugalii, osiągającej najniższe wskaźniki. W stosunku do kraju o najwyższym wskaźniku (Holandia) Polska notuje dużą stratę (25%), acz-

[15] Szerszą analizę kształtowania się zatrudnienia w sektorze usług w Polsce zob. M. Jagielski, *Zatrudnienie w usługach a funkcjonowanie rynku pracy, w: Rynek pracy w warunkach zmian ustrojowych*, red W. Jarmołowicz, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2003.

kolwiek mniejszą niż w roku 1995 (30%). Warto podkreślić, że poprawa struktury zatrudnienia, wyrażająca się zwiększeniem udziału sektora usług, nastąpiła w Polsce w warunkach spadku ogólnej liczby zatrudnionych. Przy ogólnej prawidłowości, mówiącej o szybszym tempie wzrostu zatrudnienia w sektorze usług od tempa wzrostu zatrudnienia ogółem, wskaźniki udziału sektora usług w zatrudnieniu we wszystkich krajach (z wyjątkiem Austrii) wzrosły, choć w największym stopniu właśnie w Polsce.

Stosunkowo pozytywne oceny, jakie wynikają z analizy struktury tworzenia wartości dodanej brutto i udziału sektora usług w zatrudnieniu ogółem, można zweryfikować, biorąc pod uwagę efektywnościowe spojrzenie na sektor usług. W tabeli 4 przedstawiono poziom wydajności pracy, liczony jako PKB wytworzony przez jednego zatrudnionego w sektorze usług. Z przedstawionych danych wynika jednoznacznie, że wydajność pracy jest w Polsce dwa razy niższa niż w Portugalii, który to kraj charakteryzuje się najniższym poziomem tego wskaźnika wśród wszystkich państw UE. W przypadku najwyżej usytuowanych w tym rankingu krajów różnica ta jest czterokrotna, choć była na początku analizowanego okresu jeszcze większa (sześć razy). Na taki stan rzeczy złożyły się dwie okoliczności. Po pierwsze, prawie o 40% wzrosła wydajność pracy w polskim sektorze usług. Po drugie, w większości krajów członkowskich (8 przypadków) wydajność pracy zmalała, a tylko w jednym (Wielka Brytania) dość znacznie wzrosła (o 20%). To istotne zróżnicowanie można interpretować jako swoisty dowód słuszności przywołanych wcześniej opinii co do lokalnych uwarunkowań przyczynowo-skutkowych przebiegu działalności usługowej.

W tabelach 5 i 6 przedstawiono poziom i strukturę zatrudnienia w sektorze usług w badanych krajach. Analizując te informacje statystyczne w świetle sformułowanych poprzednio uwag, można sformułować kilka wniosków. Ogólnie trudno zauważyć wyraźną tendencję w zmianach struktury zatrudnienia w sektorze usług poszczególnych krajów. Są kraje, w których nastąpiło zwiększenie lub zmniejszenie wskaźnika udziału w zatrudnieniu ogółem we wszystkich gałęziach usług. Jeżeli chodzi o ujęcie branżowe usług, to tylko w przypadku usług pośrednictwa finansowego oraz obsługi nieruchomości i firm w jednym kraju zanotowano spadek ich udziału w ogólnym zatrudnieniu. Jest to zapewne zjawisko symptomatyczne, mające swoje źródło w rosnącym popycie na tego rodzaju usługi, jak również w ich charakterze, odzwierciedlonym ich związkiem ze sferą biznesu i znaczeniem (przynajmniej w części) jako profesjonalnych[16]. Brak jednoznacznej tendencji w kształtowaniu się wskaźnika udziału zatrudnienia w pozostałych usługach (takich, jak ochrona zdrowia, administracja publiczna i obrona narodowa, ochrona zdrowia i opieka socjalna) należy odczytywać jako wyraz realizowanych w poszczególnych państwach rozwiązań w zakresie polityki społeczno-ekonomicznej. W przypadku transportu,

[16] Zapewne nie wszystkie tego rodzaju usługi spełniają wszystkie kryteria usług profesjonalnych, określane zresztą bardzo różnie, wobec czego jest to pewne uproszczenie.

gospodarki magazynowej i łączności zauważyć można stosunkowo niewielkie zmiany udziału w zatrudnieniu. Wynika to po części z cech niektórych tych usług, które będąc usługami tradycyjnymi, wykazują silny związek z wolumenem wytworzonych dóbr ekonomicznych, a po części z dość wysokiego poziomu kapitałochłonności, skutkującego relatywnym ograniczeniem zastosowania czynnika pracy.

Przedstawione informacje liczbowe dotyczą wybranych aspektów kształtowania się sektora usług w Polsce i krajach Unii Europejskiej. Wynika z nich przede wszystkim wyraźna luka cywilizacyjna, którą można interpretować jako niedobór efektów i nakładów w działalności usługowej. Osiągane przez Polskę wskaźniki, dotyczące rezultatów sektora usług (mierzonych jego udziałem w tworzeniu wartości dodanej) i wydajności pracy w sektorze usług, dość znacznie odbiegają od średnich wartości występujących w UE. Podobna sytuacja zachodzi w odniesieniu do nakładów pracy w sektorze usług, wyrażonych udziałem zatrudnienia w usługach w ogólnej jego wielkości.

W ocenie tej luki cywilizacyjnej – z punktu widzenia integracji gospodarczej – należy zwrócić uwagę na to, że skala tej luki jest niewątpliwie skutkiem zaszłości, ukształtowanych jeszcze w poprzednim systemie społeczno-gospodarczym. Kilkanaście lat od momentu jego zmiany nie pozwoliło wyeliminować wszystkich hamulców rozwoju sektora usług w Polsce. Zachodzą jednakże w tym zakresie postępowe zmiany oraz następuje zbliżenie do poziomu i struktur sektora usług w państwach będących członkami UE. Biorąc pod uwagę cele i przejawy integracji gospodarczej, ale także swoiste cechy usług, można zapytać się, czy i w jakim stopniu uzasadnione jest powielanie przez polską gospodarkę struktur usługowych istniejących obecnie w UE. Na ile wskazane jest zatem ewentualne naśladownictwo ścieżki rozwoju usług w innych krajach przez sektor usług w Polsce? Jeżeli będziemy podzielać te wątpliwości, to w nieco innym świetle należałoby widzieć różnice w poziomie i strukturach usług w Polsce i krajach UE. Są one bowiem nie tylko odzwierciedleniem występujących w Polsce uwarunkowań ekonomicznych, ale – przynajmniej po części – także potrzeb społecznych i czynników kulturowych, a także rozwiązań politycznych. Na tym tle poziom unifikacji celów, a zwłaszcza kierunków przekształceń sektora usług w ramach międzynarodowej integracji gospodarczej, nie wydaje się jedyną i w pełni właściwą przesłanką oceny zaawansowania procesu integracji ekonomicznej. Natura usług jako dobra ekonomicznego domaga się bowiem traktowania rozwoju działalności usługowej w sposób zindywidualizowany.

5. Uwagi końcowe

Sektor usług jest bardzo charakterystycznym obszarem działalności gospodarczej. Jej swoiste znamiona ujawniają się na różnych płaszczyznach badawczych. Konsekwencje tych charakterystycznych właściwości rzutują również na potrze-

Tab. 3. Zatrudnienie ogółem i w sektorze usług w Polsce i krajach Unii Europejskiej

Państwa	1995			2000			Dynamika wzrostu (w %) 1995=100	
	Zatrudnienie ogółem w tys.	Zatrudnienie w sektorze usług w tys.	Udział sektora usług w zatrudnieniu ogółem w %	Zatrudnienie ogółem w tys.	Zatrudnienie w sektorze usług w tys.	Udział sektora usług w zatrudnieniu ogółem w %	Zatrudnienie ogółem	Zatrudnienie w sektorze usług
Polska	15583	6896	44,3	14526	7300	50,3	93,2	105,9
Austria	3742	2458	65,7	3777	2417	64,0	100,9	98,3
Belgia	3746	2485	66,3	4092	2944	71,9	109,2	118,5
Dania	2610	1789	68,5	2716	1931	71,1	104,1	107,9
Finlandia	2092	1360	65,0	2356	1572	66,7	112,6	115,6
Francja	22296	15373	68,9	23388	16265	69,5	104,9	105,8
Grecja	3719	2050	55,1	3946	2386	60,5	106,1	116,4
Hiszpania	12042	7315	60,7	14474	9014	62,3	120,2	123,2
Holandia	6835	5051	73,9	7731	5849	75,7	113,1	115,8
Irlandia	1317	822	62,4	1668	1063	63,7	126,7	129,3
Luksemburg	×	×	×	181	139	76,8	×	×
Niemcy	36048	21940	60,9	36604	23514	64,2	101,5	107,2
Portugalia	4467	2535	56,7	4921	2595	52,7	110,2	102,4
Szwecja	3986	2830	71,0	4159	3040	73,1	104,3	107,4
Wielka Brytania	25537	18425	72,2	27711	20262	73,1	108,5	110,0
Włochy	20002	11952	59,8	21225	13338	62,8	106,1	111,6

Źródło: Rocznik Statystyczny 2002, 2001 1997, 1996. Obliczenia własne.

Tab. 4. Wydajność pracy w sektorze usług w Polsce i krajach Unii Europejskiej

Państwa	1995				2000				
	PKB wytworzony w sektorze usług (w mld $)	Zatrudnienie w sektorze usług (w tys.)	Wydajność pracy w sektorze usług		PKB wytworzony w sektorze usług (w mld $)	Zatrudnienie w sektorze usług (w tys.)	Wydajność pracy w sektorze usług		
			(w $ na jednego zatrudnionego)	Polska=100			(w $ na jednego zatrudnionego)	Polska=100	rok 1995=100
Polska	68,6	6 896	9 951,55	100	101,6	7300	13 920,27	100	139,9
Austria	152,8	2 458	62 173,72	624,8	124,5	2417	51 527,51	370,2	82,9
Belgia	191,6	2 485	77 092,96	774,7	164,7	2944	55 956,52	402,0	72,6
Dania	106,7	1 789	59 669,48	599,6	115,5	1931	59 807,35	429,6	100,2
Finlandia	65,5	1 360	48 145,88	483,8	76,2	1572	48 452,29	348,1	100,6
Francja	982,5	15 373	63 907,99	642,2	939,9	16265	57 785,92	415,1	90,4
Grecja	78,9	2 050	38 494,63	386,8	81,6	2386	34 189,44	245,6	88,8
Hiszpania	386,1	7 315	52 788,07	530,5	375,8	9014	41 691,04	299,5	79,0
Holandia	255,0	5 051	50 476,50	507,2	262,3	5849	44 852,97	322,2	88,9
Irlandia	36,7	822	44 704,62	449,2	57,2	1063	53 791,16	386,4	120,3
Luksemburg						139			
Niemcy	1561,5	21 940	71 170,85	715,2	1287,6	23514	54 759,25	393,4	76,9
Portugalia	57,6	2 535	22 711,64	228,2	71,0	2595	27 368,02	196,6	120,5
Szwecja	159,6	2 830	56 394,70	566,7	162,6	3040	53 483,55	384,2	94,8
Wielka Brytania	697,4	18 425	37 852,66	380,4	1015,1	20262	50 098,07	359,9	132,4
Włochy	663,7	11 952	55 528,27	558,0	740,4	13338	55 513,50	398,8	100,0

Źródło: Rocznik Statystyczny 2002, 2001 1997, 1996. Obliczenia własne.

Tab. 5. Wielkość zatrudnienia w gałęziach sektora usług w Polsce i krajach Unii Europejskiej

Państwa	1995					2000				
	Zatrudnienie w sektorze usług ogółem w tys.	z tego				Zatrudnienie w sektorze usług ogółem w tys.	z tego			
		Handel i naprawy, hotele i restauracje	Transport, gospodarka magazynowa i łączność	Pośrednictwo finansowe, obsługa nieruchomości i firm	Pozostałe usługi		Handel i naprawy, hotele i restauracje	Transport, gospodarka magazynowa i łączność	Pośrednictwo finansowe, obsługa nieruchomości i firm	Pozostałe usługi
Polska	6896	2178	870	837	3011	7300	2284	893	911	3212
Austria	2458	773	246	344	1095	2417	808	246	408	955
Belgia	2485	657	269	326	1233	2944	705	318	513	1408
Dania	1789	436	189	262	902	1931	448	183	341	959
Finlandia	1360	298	158	175	729	1572	354	172	287	759
Francja	15373	3716	1397	2340	7920	16265	3865	1551	2909	7940
Grecja	2050	849	248	241	712	2386	931	251	303	901
Hiszpania	7315	2773	725	969	2848	9014	3357	863	1420	3374
Holandia	5051	1342	406	880	2423	5849	1580	473	1221	2575
Irlandia	822	254	80	123	365	1063	343	101	213	406
Luksemburg						139	32	12	31	64
Niemcy	21940	6188	2031	3454	10267	23514	6409	2008	4256	10841
Portugalia	2535	882	182	341	1130	2595	977	180	294	1144
Szwecja	2830	609	261	455	1505	3040	636	279	553	1572
Wielka Brytania	18425	5239	1629	3592	7965	20262	5412	1900	4265	8685
Włochy	11952	4221	1081	1515	5135	13338	4191	1191	2140	5816

W przypadku Irlandii i Portugalii – dane za rok 1996.

Źródło: Rocznik Statystyczny 2002, 2001 1997, 1996. Obliczenia własne.

Tab. 6. Struktura zatrudnienia w sektorze usług w Polsce i krajach Unii Europejskiej

Państwa	Struktura zatrudnienia w sektorze usług w 1995 roku (w %)				Struktura zatrudnienia w sektorze usług w 2000 roku (w %)			
	Handel i naprawy, hotele i restauracje	Transport, gospodarka magazynowa i łączność	Pośrednictwo finansowe, obsługa nieruchomości i firm	Pozostałe usługi	Handel i naprawy, hotele i restauracje	Transport, gospodarka magazynowa i łączność	Pośrednictwo finansowe, obsługa nieruchomości i firm	Pozostałe usługi
Polska	31,6	12,6	12,1	43,7	31,3	12,2	12,5	44,0
Austria	31,4	10,0	14,0	44,5	33,4	10,2	16,9	39,5
Belgia	26,4	10,8	13,1	49,6	23,9	10,8	17,4	47,8
Dania	24,4	10,6	14,6	50,4	23,2	9,5	17,7	49,7
Finlandia	21,9	11,6	12,9	53,6	22,5	10,9	18,3	48,3
Francja	24,2	9,1	15,2	51,5	23,8	9,5	17,9	48,8
Grecja	41,4	12,1	11,8	34,7	39,0	10,5	12,7	37,8
Hiszpania	37,9	9,9	13,2	38,9	37,2	9,6	15,8	37,4
Holandia	26,6	8,0	17,4	48,0	27,0	8,1	20,9	44,0
Irlandia	30,9	9,7	15,0	44,4	32,3	9,5	20,0	38,2
Luksemburg					23,0	8,6	22,3	46,0
Niemcy	28,2	9,3	15,7	46,8	27,3	8,5	18,1	46,1
Portugalia	34,8	7,2	13,5	44,6	37,6	6,9	11,3	44,1
Szwecja	21,5	9,2	16,1	53,2	20,9	9,2	18,2	51,7
Wielka Brytania	28,4	8,8	19,5	43,2	26,7	9,4	21,0	42,9
Włochy	35,3	9,0	12,7	43,0	31,4	8,9	16,0	43,6

W przypadku Irlandii i Portugalii dane za rok 1996

Źródło: Rocznik Statystyczny 2002, 2001 1997, 1996. Obliczenia własne.

by i możliwości integracji W związku z tym można sformułować wniosek, że kierunki i tempo zmian, uznawanych za przejawy integracji gospodarczej, mogą być odmienne w poszczególnych krajach. Trudno więc mówić o jednym szablonie integracji działalności usługowej. Potrzebna jest tu refleksja, czy i na ile przekształcenia idące w kierunku integracji są nie tylko możliwe, ale i też potrzebne. Integracja w działalności usługowej niesie bowiem szanse, ale również zagrożenia, szczególnie istotne nie tylko dla tej dziedziny gospodarowania, ale też dla całej gospodarki i dla całego społeczeństwa.

Literatura

Czuba M., *Marketing usług*, Wydawnictwo Tara, Katowice 2001.
Daszkowska M., *Usługi: produkcja, rynek, marketing*, PWN, Warszawa 1998.
Garbarski L., Rutkowski I., *Marketing*, Warszawa 1994.
Jagielski M., *Innowacje w usługach*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 1993.
Jagielski M., *Zatrudnienie w usługach a funkcjonowanie rynku pracy*, w: *Rynek pracy w warunkach zmian ustrojowych*, red. W. Jarmołowicz, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2003.
Kotler P., *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Gebethner i S-ka, Warszawa 1994.
Mazur J., *Zarządzanie marketingiem usług*, Difin, Warszawa 2001.
Mudie P., Cottam A., *Usługi. Zarządzanie i marketing*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
Rogoziński K., *Nowy marketing usług*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2000.
Rogoziński K., *Usługi rynkowe*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2000.
Styś A., *Marketing usług*, Warszawa 1996.

Marek Jagielski

THE SECTOR OF SERVICES AS AN AREA OF TERRITORIAL CHANGES WHILE POLAND IS JOINING THE EUROPEAN UNION

(Summary)

Services are characterized by specific features, therefore they may be treated as a separate part of the economy called the third sector. Peculiar character of services can be approached in two ways: general and detailed. The general approach reveals the features of services as an economic category compared with the category of material goods (objects). Defining the features of services in a detailed approach uses new, particular research contexts and attributes another meaning to the already known features. To such an extent is the sector of services a set of particular activities and economic effects that it can be subject to the process of international integration If service products differ from material goods, then the needs and possibilities of including these two spheres of production in the process of economic integration are different. Service activities as an area of economic integration are less prone to standardization, equalization and globalization. Introducing adjustment processes

into the sector of services leading to international economic integration is a difficult task, much more difficult than in the manufacturing sector. The analysis of data concerning some chosen aspects of the sector of services in Poland and in the EU countries proves that there is a civilization gap which can be interpreted as a shortage of effects and outlays in this sector in Poland. This gap is undoubtedly a result of the previous socio-economic system but at the same time it reflects Polish economic conditions, social needs, cultural factors and political solutions. Therefore the Polish economy cannot simply follow the EU's pattern of the structure of services.